

11. Kudysheva A.A., Mukhataev A.A., Pshembayeva E.S., Khaimuldina A.Yu. The content and components of students' early professional self-determination in the system of secondary education // Vestnik Toraigrov universiteta – 2023. – № 2. S. 323-333

12. Zeer E.F. Osnovy proforientologii/ E.F. Zeer, A.M. Pavlova, N.O. Sadovnikova - M.:Vysshiaia shkola, 2005. – 158 s.

МРНТИ 14.07.05
ӘОЖ 371.485

<https://doi.org/10.51889/2959-5762.2023.79.3.025>

Г.К. Шолпанқұлова^{1*}, М.П. Асылбекова¹, Қ.Қ. Шалғынбаева¹, С.С. Жубакова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
Астана, Қазақстан

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫ БОЙЫНША ОҚУШЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ БУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН АЛУ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Мақалада Павлодар облысы бойынша жалпы білім беретін мектептердегі балалар мен жасөспірімдер арасындағы буллинг пен кибербуллингтің алдын алу және оларға қатысушылардың рөлдерін анықтау және оның алдын алудың қажеттілігі сипатталады. Буллинг – бұл білім беру ұйымында оқушы тұлғасының қалыптасуына әсер ететін барлық факторлардың өзара әрекеттесуінің күрделі нәтижесі. Буллингтің алдын алу жолындағы маңызды қадам – бұл мектептегі орын алып жатқан барлық нақты факторларды анықтау және олардың ықпалын түсіну. Осыдан балалар мен жасөспірімдер арасындағы буллингтің алдын алуда буллингтің мазмұнын және құрылымын, оның қалыптасу кезеңдерін білу қажет. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты буллингтің табиғатын түсіну, оның құрылымын және оқушылар арасындағы буллингтің әсерін анықтау болып табылады. Білім беру ұйымдарында көбінесе буллинг жағдайында бастамашы жалғыз емес, негізінен оның айналасында жақтаушылар тобы құрылады, зорлық-зомбылықтың түрі ретінде буллинг бір оқушыға емес, бірнеше адамға да бағытталуы мүмкін. Буллер өз әрекеттерін құпия ұстауға тырыспайды, керісінше, ол көпшілік алдында агрессивті түрде әрекет етеді. Егер зорлық-зомбылық тұрақты бола бастаса, онда оның бірнеше адамнан бастап бүкіл сыныпқа дейін куәгерлері болуы мүмкін. Зерттеу барысында буллинг пен кибербуллинг мәселесіне қатысты психологиялық әдістемелер таңдалып алынды, соның ішінде Е.Г. Норкинаның «Буллинг құрылымын» анықтауға арналған әдістемесі қолданылды.

Түйін сөздер: буллинг, балалар, жасөспірімдер, буллер, агрессор, құрбан, жәбірлеуші, бақылаушы, қорғаушы.

Шолпанқұлова Г.К., ^{1*} Асылбекова М.П., ¹ Шалғынбаева К.К., ¹ Жубакова С.С. ¹
¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана Казахстан

ОПЫТ ПРОФИЛАКТИКИ БУЛЛИНГА СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ ПО ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье описывается необходимость профилактики буллинга и кибербуллинга среди детей и подростков в общеобразовательных школах Павлодарской области и определения ролей их участников и их профилактики. Буллинг – сложный результат взаимодействия всех факторов, влияющих на формирование личности учащегося в образовательной организации. Важным шагом на пути к предотвращению буллинга является выявление всех конкретных факторов,

происходящих в школе, и понимание их влияния. Отсюда следует, что в профилактике буллинга среди детей и подростков необходимо знать содержание и структуру буллинга, этапы его формирования. Основная цель этого исследования – это понимание природы буллинга, определение его структуры и влияние буллинга среди учащихся. В образовательных организациях в случае буллинга часто инициатор не одинок, в основном вокруг него создается группа сторонников, буллинг как форма насилия может быть нацелен не на одного ученика, а на нескольких. Буллер не пытается держать свои действия в секрете, вместо этого он ведет себя агрессивно на публике. Если насилие становится постоянным, у него могут быть свидетели от нескольких человек до всего класса. В ходе исследования были выбраны психологические методики, касающиеся проблемы буллинга и кибербуллинга, в том числе применена методика Е.Г. Норкиной для определения «структуры буллинга».

Ключевые слова: буллинг, дети, подростки, буллер, агрессор, жертва, обидчик, наблюдатель, защитник.

Sholpankulova G.,^{1} Assylbekova M.¹, Shalgynbayeva K.,¹ Zhubakova S.¹*
¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana Kazakhstan

EXPERIENCE OF PREVENTION OF BULLYING AMONG SCHOOLCHILDREN IN PAVLODAR REGION

Abstract

The article describes the need to prevent bullying and cyberbullying among children and adolescents in secondary schools in the Pavlodar region and determine the roles of their participants and their prevention. Bullying is a complex result of the interaction of all factors influencing the formation of a student's personality in an educational organization. An important step towards preventing bullying is to identify all the specific factors that occur in the school and understand their impact. It follows that in the prevention of bullying among children and adolescents, it is necessary to know the content and structure of bullying, the stages of its formation. The main goal of this study is to understand the nature of bullying, to determine its structure and the impact of bullying among students. In educational organizations in the case of bullying, the initiator is often not alone, mainly a group of supporters is created around him, bullying as a form of violence can be aimed not at one student, but at several. Buller does not try to keep his actions a secret, instead he behaves aggressively in public. If violence becomes constant, it can have witnesses from a few people to the entire class. In the course of the study, psychological methods were chosen regarding the problem of bullying and cyberbullying, including the method of E.G. Norkina to determine the «structure of bullying».

Keywords: bullying, children, teenagers, buller, aggressor, victim, offender, observer, defender.

Негізгі ережелер. Буллинг мектеп оқушыларының өміріндегі шешімін таппаған әлемдік денсаулық сақтау мәселесіне де айналуға. Буллинг оқушылардың жеке ерекшеліктеріне, құрдас-тарымен және ересектермен қарым-қатынасына, сондай-ақ мектеп немесе қоғамдық нормаларға байланысты күрделі факторлардың өзара әрекеттесуінен туындайды. Көптеген себеп-салдар мен факторларға байланысты мектепте буллингтің кең таралуы әдіснамалық тұрғыдан негізделген. Зерттеуде буллинг құбылысын қарастырған сапалы зерттеулердің де деректері түсіндіріледі. Деректерді талдау үшін теориялық және статистикалық әдістер қолданылады. Мақалада Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі, ғылым комитетінің мақсатты бағдарламалық қаржыландыру гранттық жобасы аясында BR 185744152 «Балаларға қатысты буллингтің алдын алу шараларын әзірлеу және оның өзекті аспектілерін зерттеу» тақырыбындағы орындалған зерттеу нәтижелері мазмұндалады. Мақаланың мақсаты Павлодар облысы бойынша оқушылар арасындағы буллингтің алдын алу тәжірибесін жариялау. Эксперимент барысында буллинг және кибербуллингтің мәні мен құрылымын, стресстік

жағдайлардан шығу стратегиясын, кибербуллингке ұшырау дәрежесін бағалау мақсатында психодиагностикалық зерттеулер жүргізілді. Соның ішінде, Е.Г. Норкинаның «Буллинг құрылымын» анықтауға арналған әдістемесі бойынша оқушылармен жүргізілген жұмыстарға жасалған талдау нәтижелері ұсынылады.

Кіріспе. Бүгінде буллинг балалар ұжымына мектепке тән әлеуметтік құбылыс ретінде қарқынды дамып келеді. Бұл буллингке қатысушыларға (жәбірлеуші мен жәбірленуші (құрбан) және тұлғааралық зорлық-зомбылыққа куә болғандар) әсер етеді. Буллинг ауызша және физикалық қорлауды, қоқан-лоққыны, «әзілдерді» немесе көріністерді, мазақтау және сынға алуды, қорлайтын мінез-құлық пен мимиканы қамтуы мүмкін. Буллинг топтағы адамдардың өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне және оның құрылымына әсер етеді. Жалпы, XX ғасырдың аяғында шетел әдебиеттерінде кейбір оқушылардың басқалар тарапынан қудалануын білдіретін ұғым «буллинг» пайда болғаны белгілі. Буллинг мектеп ортасындағы психологиялық әлеуметтік зорлық-зомбылықтың ашық түрі болып табылады. Зерттеу барысында алыс және жақын шетелдік, сонымен қатар отандық ғалымдар еңбектеріне жан-жақты талдау жасалды.

Буллингті жәбірленуші өзін қорғай алмайтын, біркелкі емес күш қатынастары аясында бір тараптың басқа біреуді қайта-қайта ренжіту немесе зиян келтіру ниеті бар физикалық, ауызша және қарым-қатынастық мінез-құлық деп түсіну керек. Буллинг жағдайында бала әртүрлі позицияларда әрекет ете алады: жәбірленуші, агрессор (булли), сондай-ақ куәгер, оның мінез-құлық таңдау мүмкіндігі бар: максималды тоқтата тұру, жанама немесе тікелей буллиді қолдау, жәбірленушіні қорғау (Olweus, 2013) [1].

Буллингті күштердің теңгерімсіздігі жағдайында агрессорлардың жәбірленушілерге жасаған агрессивті әрекеттері ретінде анықтайды (Gladden et al., 2014) [2].

«Мектептегі қорлауды» (school bullying) әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық мәселелердің жиынтығын қамтитын, өзін қорғай алмайтын адамға қатысты жеке адамның немесе топтың ұзақ мерзімді физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылық процесі деп қарастырады (Маланцева, 2007) [3].

Буллингті «бір адам зорлық-зомбылық жасаушы, ал екіншісі физикалық және/немесе психологиялық зорлық-зомбылыққа ұзақ және жүйелі түрде ұшырайтын жәбірленуші ретінде әрекет ететін тұлғааралық қарым-қатынас формасы», - деп анықтайды (Мерцалова, 2000) [4].

Отандық зерттеушілер (Р.У. Ұзақбаева, Т.М. Илюхина, С.О. Амантаева және т.б.) буллингтің себептері мен салдарын анықтайды, зорлық-зомбылық жағдайларын шешу бойынша профилактикалық іс-шараларды, сондай-ақ буллингке қатысушыларға көмек көрсету жөніндегі шараларды және мектептің педагогикалық ұжымы мен психологиялық қызметіне буллингтің алдын алу бойынша нақты әдістемелік ұсыныстарды ұсынады [5].

Д.Лейн «буллингтің құрылымын» әлеуметтік жүйе ретінде зерттей отырып, оның құрамына құқық бұзушыларды (агрессор, бұзақы, буллер) және олардың құрбандары мен куәгерлерін енгізіп, сипаттайды [6].

О.Л. Глазман «буллинг құрылымының» төмендегідей жіктемесін ұсынып, қысқаша сипаттама береді: буллингті басқарушылар (жәбірлеушілер) жалпы агрессивтіліктің жоғары әлеуеті бар адамдар ретінде сипатталады. Олар өз құрбандарына ғана емес, мұғалімдер мен туыстарына да «шабуыл жасайды». Буллингті басқарушылардың көмекшілері «жәбірлеушіге» көмектесуге және еліктеуге ұмтылуымен сипатталады. Олар тікелей қорқытуды пайдаланады. «Жәбірленушінің» қорғаушылары, әдетте, бұлар сыныптастары арасында ең үлкен беделге ие. Олар тікелей қорқытуды пайдаланады, ұрады. Жәбірленушілер. Мұндай балалар психологиялық зорлық-зомбылықты, оқшаулануды және жалғыздықты, қауіп пен мазасыздықты сезінеді. Буллингтің «құрбандары» депрессия белгілерінің көрінісімен, мазасыздықтың жоғары деңгейімен және басқа да жағымсыз эмоционалдық көріністермен сипатталады. Бақылаушылар (куәгерлер). Буллинг жағдайында «куәгер» рөлінде кез-келген сипаттамадағы балалар болуы мүмкін [7].

К.Лоренц құрылым мен зорлық-зомбылық арасындағы байланысты атай отырып, «әрбір индивидтің кім күшті екенін, ал кім әлсіз екенін білетінін, сондықтан ол күшті алдында шегінуге бейім және оның алдында әлсіз шегінетінін күтеді», деп тұжырымдайды [8]. Демек, буллинг басқалар «ренжіткен» жағдайды білдіруі мүмкін. Бұл бірнеше рет қайталанатын қоқан-лоққылардың, қудалаудың, зорлық-зомбылықтың, қатыгездіктің және құрбандықтың түрлерінде көрініс табады. Егер зорлық-зомбылықтың алғашқы көріністерінің жолын кеспесе, онда бастамашы өзінің жазасыздығына көз жеткізеді, бұл оның жақтаушылар арасындағы беделіне әсер етеді, «ренжіткіштер тобы» нығаяды. Бақылаушылар мен мұғалімдердің балаға қорлау үдерісіне араласпауы және немқұрайлығы құрбанның агрессивті мінез-құлқының жиі қайталануына ықпал етеді және зардап шеккен адам қарсыласу қабілетін жоғалтады. Қорлау және қысым көрсету осы топтағы қалыпты жағдай деп қабыланатын болады. Зардап шеккен адам құрбанның бекітілген мәртебесіне ие болады. Бақылаушылар оқушыны қорлауға үйреніп, оны кез келген жағдайда айыптай бастайды. Ол өз бетінше жағдайды шеше алмайды. Зардап шеккен оқушы «ренжіткіштермен» кездесуден және жарақаттанудан аулақ болу үшін сабақты босата бастайды, ол шектен тыс уайымдауға дейін жеткізіледі және өзін жалғыз сезінеді. Осылайша, буллингтің пайда болу себептері жеке және топтық факторларының жиынтығы буллинг құрылымына байланысты болады [9, 10, 11]. Сонымен зерттеушілердің буллингке қатысушыларға әртүрлі сипаттама беруі оның құрылымын зерделеуге, олардың рөлдерін анықтауға мүмкіндік береді.

Материалдар және әдістер. Зерттеу барысында буллинг пен кибербуллинг мәселесіне қатысты таңдап алынған психологиялық әдістемелердің бірі – Е.Г. Норкинаның «Буллинг құрылымы» әдістемесінің мақсаты жеткіншектерді буллинг жағдайында атқаратын рөлдері мен ұстанымдарын анықтау болып табылады. Оқушыларға арналған тест 25 сұрақтан тұрады:

1. «Менде сыныптастарымның арасында достарым көп».
2. «Маған қоршаған адамдардың сыртқы бейнесі маңызды».
3. «Менің сыныбымда маған ұнамайтындар бар».
4. «Маған сыныптастарымның барлығы менен жақсы көрінеді».
5. Егер менің сыныптасым көзілдірікпен келсе.
6. Менің сыныбым өте тату.
7. Мен жалғыздық пен мазасыздық сезімін жиі сезінемін.
8. Егер менің көзімше сыныптасымды ренжітсе, менің сезімім.
9. Мен сыныптастарыммен көбірек уақыт өткізгім келеді.
10. Сыныптастарым менімен араласқысы келмейтін сияқты.
11. Біздің сыныпта барлығына ұнайтын бір-екі оқушы бар.
12. Маған ұрысқанда, мен ашуланамын.
13. Біздің сыныпта барлығы қорқатын бірнеше бала бар.
14. Мен басқа сыныпта немесе мектепте оқығым келеді.
15. Менің ойымша, кез-келген мәселені күшпен шешуге болады.
16. Менің сыныбымда ешкім дос емес бір (бірнеше) адам бар.
17. Маған біздің сыныпта қорлық көрсету актілері жиі болып тұратын сияқты (басқа аттар қою, мазақтау, ренжітетін ым-ишаралар немесе әрекеттер).
18. Егер мен сыныптастарымның төбелесіп жатқанын көрсем, онда мен.
19. Менің ойымша, ұжымда мені бағаламайды.
20. Менің ойымша, мектептегі мұғалімдер оқушыларды қорлайды.
21. Егер менің сыныбым кемеде болса, онда мен болар едім:
22. Егер адамның сыртқы бейнесінде ақауы болса (сүйелдер, қыпилық, семіздік т.с.с.).
23. Егер менің көзімше біреуді мазақтап, келекелеп жатса.
24. Сыныпта жетістікке жете алмаған кезде мен жиі ренжимін.
25. Маған сыныптастарымның қолдауы қажет [12]

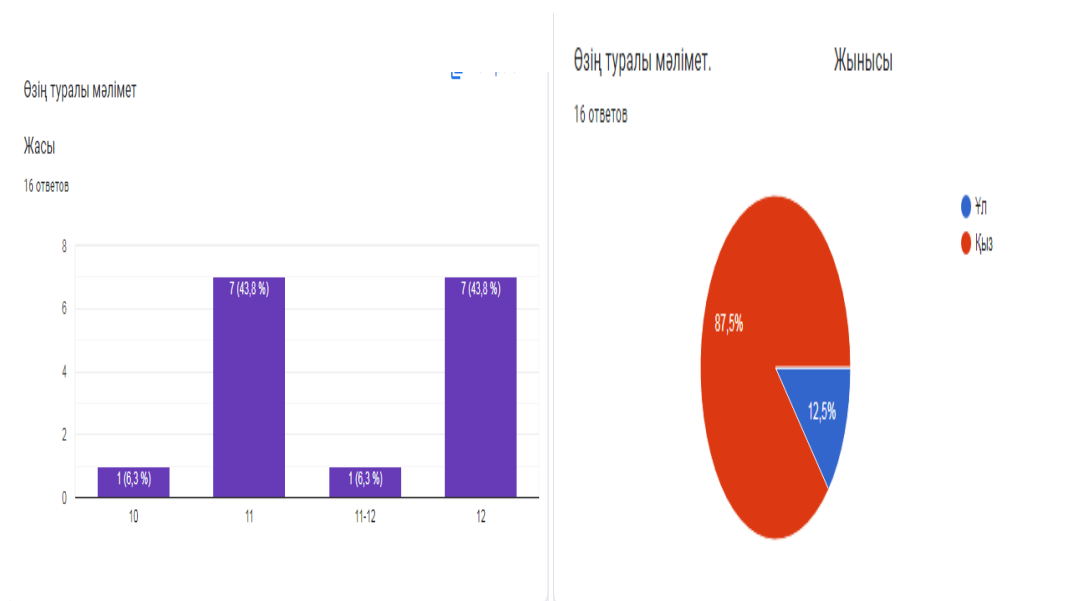
Осы сұрақтардың ішінде үшеуі (13, 17, 20) сыныпта оқушыларға мұғалімдер тарапынан буллингтің болуы немесе болмауы туралы білуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге Е.Г. Норкинаның «Буллинг құрылымын» анықтауға арналған әдістемесі бойынша нәтижелерді талдауда 1-кестегі жауап кілттері де басшылыққа алынады.

Кесте 1. Нәтижелерді өңдеуге арналған жауаптар кілттері

Сұрақтар реті №	Басқарушы	Көмекші	Қорғаушы	Жәбірленуші	Бақылаушы
1	А	Б	А	Б	Г
2	Г	А	Б	В	Б
3	Г	Г	Б	А	В
4	В	Г	В	Б	В
5	В	Б	А	А	Г
6	А	Б	Г	Г	Г
7	Б	В	Б	А	В
8	Г	В	Б	Г	А
9	Б	В	А	В	Г
10	Б	Г	Б	В	А
11	А	В	А	Б	Б
12	А	Г	В	В	Б
14	Б	Б	В	Г	А
15	Г	А	Б	В	Г
16	Б	В	А	Г	В
18	Б	В	Г	А	Б
19	Б	А	Б	Г	В
21	А	Б	А	Г	В
22	Г	А	В	В	Г
23	А	В	Б	Г	В
24	В	А	Б	Г	Б
25	В	Г	Б	В	А

Сондықтан мақалада Павлодар қаласындағы Мәшһүр Жүсіп атындағы №19 жалпы орта білім беру мектебінің 5-6 сынып оқушыларымен жүргізілген эксперименттік тәжірибе нәтижелеріне талдау жасалады. Оқушылар Google.com форматтағы сауалнама сұрақтарына жауап берді.

Нәтижелер және талқылау. Әдістеме бойынша алынған зерттеу нәтижелерін талдайтын болсақ, сауалнамаға қатысқан 5 «а» сыныбы оқушыларының (барлығы 29 оқушы) ішінен 16 оқушы жауап берген. 1-диаграммада көрсетілгендей, сыныптағы 10-11-12 жастағы оқушылардың ішінде, 1 қыз бала 10 жаста, 6 қыз бала 11 жаста, 1 ұл бала 11 жаста, қалған 7 қыз бала 12 жаста. Сауалнама сұрақтарына жауап беруге талаптанған 16 оқушының 2 оқушысы ұл бала (12,5%) болса, ал қалған 14 оқушы қыз бала (87,5%) болды (Сурет 1).

Сурет 1. Экспериментке қатысушылардың өзі туралы мәліметтері

«Менде сыныптастарымның арасында достарым көп» деген сұраққа оқушылардың 75% (12 оқушы) ия, мен барлығымен доспын деп жауап берсе, ал 25% (4 оқушы) менің бірнеше досым бар деп жауап береді (Сурет 2).

Сурет 2. Е.Г.Норкинаның «Буллинг құрылымын» анықтауға арналған әдістемесі сұрақтарына оқушылар жауаптары

Бұл сұрақтың нәтижесі сыныптың ұйымшылдығын көрсетеді, оқушылардың басым бөлігі «қорғаушылар», яғни бірін-бірі дұрыс қабылдай алатынын, бір-біріне қолдау көрсете алуын көрсетеді. Дегенменде сыныпта басқаларға қарағанда бір-біріне жақын достар тобы да бар екенін білуге болады (көмекшілер). «Жоқ, мен ешкіммен дос емеспін» жауап нұсқасын ешкім таңдамаған, ол сыныпта буллингтің «құрбандар» жоқ екенін білдіреді.

«Маған қоршаған адамдардың сыртқы бейнесі маңызды» сұрақта жауап берген оқушылардың ішінен 1 оқушы 6% ия, егер адамды мен ұнатпасам, онымен араласпаймын деген жауапты таңдаған, 94% (15 оқушы) жоқ, маңыздысы, адам қызық болу керек деген жауапты таңдаған. Бұл сұрақ жауаптарының нәтижесі оқушылардың өмірдің басты құндылығы – адам екені туралы түсініктерінің бар екенін көрсетеді. Адам қызық болу керек деген сөздің мән-мағынасы бір-біріне айтатын әңгімелерінен ортақ көзқарастары, қызығушылықтары, білімді

менгерудегі мақсаттары, болашаққа деген идеялары оларды жақындастыра түсетінінен байқалады (Сурет 3).

Сурет 3. Әдістеме бойынша адамдардың сыртқы бейнесінің маңыздылығы туралы пікірлері

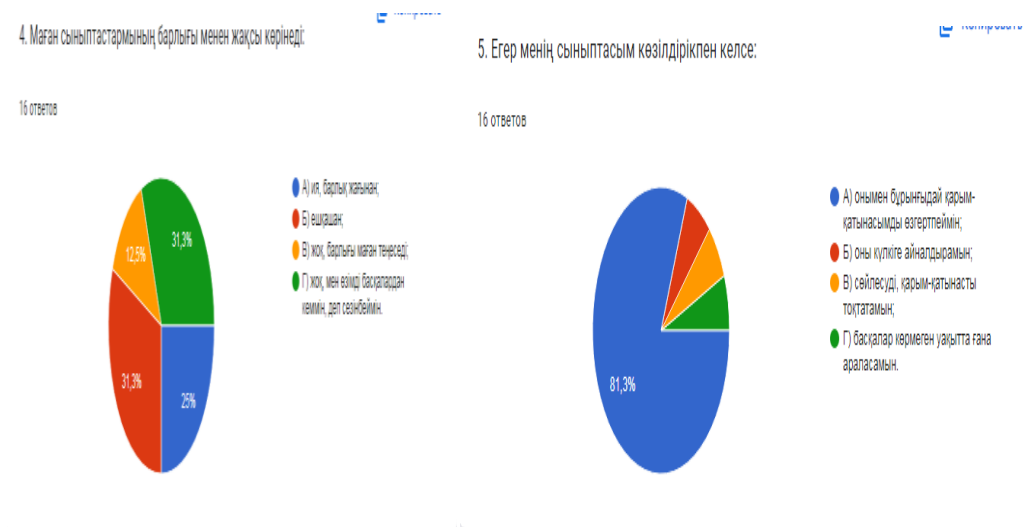
«Менің сыныбымда маған ұнамайтындар бар» деген сұраққа берілген жауаптары жоғары 2-сұраққа берген жауаппен салыстырғанда (қарама-қайшылық) тудырады, өйткені оқушылардың басым бөлігі 62,5% (10 оқушы) ия, біреу немесе екеу деген нұсқаны таңдаса, 31,3% (5 оқушы) жоқ, маған барлығы ұнайды деген жауап нұсқасын таңдайды, 6,2% (1 оқушы) маған барлығы ұнамайды деген жауап нұсқасын таңдауы сынып оқушыларына деген жағымсыз көзқарасын білдіреді, яғни «жәбірленуші» ме деген ойды тудырады (Сурет 4).

Сурет 4. Әдістеме бойынша «Менің сыныбымда маған ұнамайтындар бар» деген сұраққа берілген жауаптар деңгейі

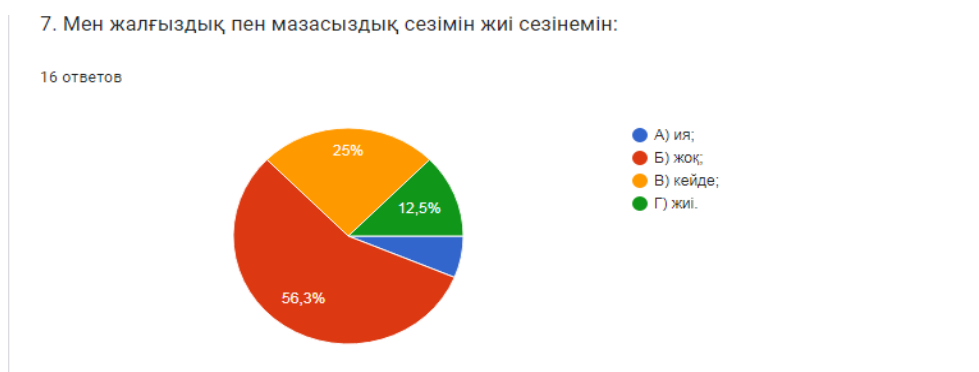
«Маған сыныптастарымның барлығы менен жақсы көрінеді» деген сұраққа оқушылар таңдаған нұсқалар көрсеткіші: ия, барлық жағынан (4 оқушы) 25%; ешқашан (5 оқушы) 31,3%; жоқ, барлығы маған теңеседі (2 оқушы) 12,5%; жоқ, мен өзімді басқалардан кеммін, деп сезінбеймін (5 оқушы) 31,3%. Жауаптар нәтижесі 62,6% барлығы бірін-бірі тең ұстайтыны туралы көзқарастың басымдылығын көрсетеді. Сонымен бірге «Егер менің сыныптасым көзілдірікпен келсе»: онымен бұрынғыдай қарым-қатынасымды өзгертпеймін (13 оқушы) 82%; оны күлкіге айналдырамын (1 оқушы) 6%; сөйлесуді, қарым-қатынасты тоқтатамын (1 оқушы) 6%; басқалар көрмеген уақытта ғана араласамын (1 оқушы) 6%. Жалпы берілген жауаптың нәтижесі оқушылар арасындағы қарым-қатынастың шынайылы-

ғын сипаттайды. Балалар үшін бірлесіп белгілі бір іс-әрекетті орындау, бір-бірімен танымдық немесе эмоционалдық ақпарат алмасу маңызды (Сурет 5).

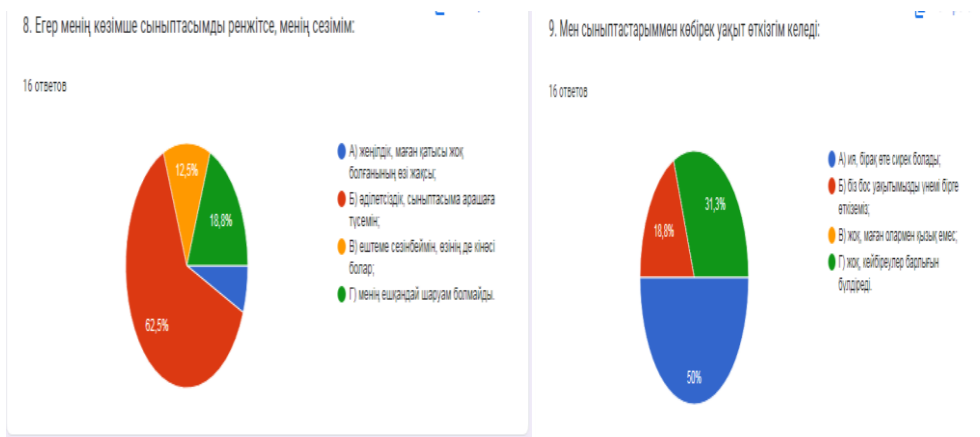
Сурет 5. Оқушылар арасындағы қарым-қатынас деңгейі

«Мен жалғыздық пен мазасыздық сезімін жиі сезінемін» деген сұраққа 1 оқушы ия деп жауап береді (6,2%); 9 оқушы жоқ (56,3%); 4 оқушы кейде (25%); 2 оқушы жиі (12,5%) деп жауап береді. Сауалнамаға қатысқан оқушылардың 56,3% «жоқ» деп жауап бергенімен, 47,3% мазасыздық сезімін сезінуі алаңдатарлық жағдай болып табылады (Сурет 6).

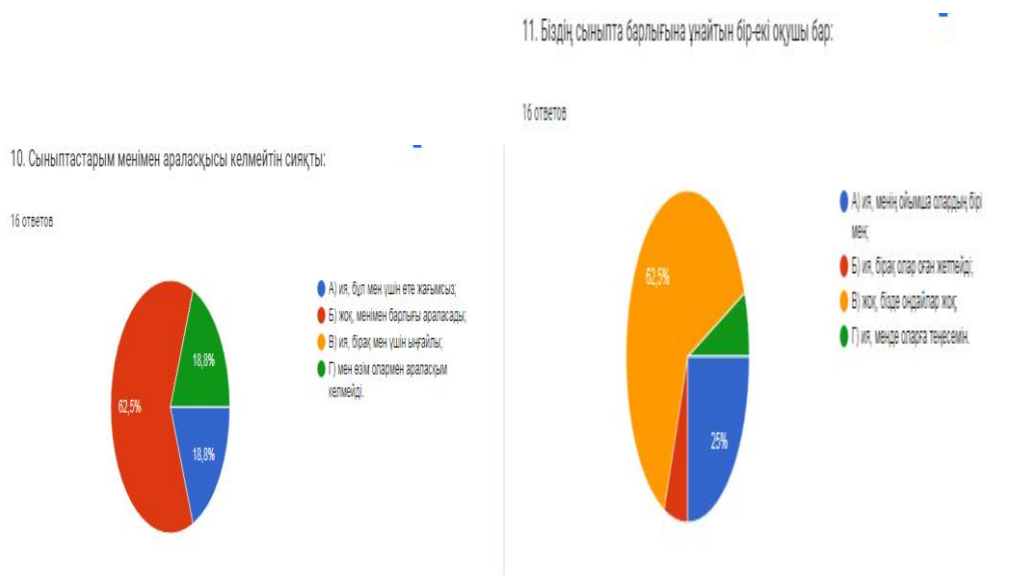
Сурет 6. Оқушылардың жалғыздық пен мазасыздық сезімнің деңгейі

«Егер менің көзімше сыныптасымды ренжітсе, менің сезімім» деген сұраққа 1 оқушының (6%) жеңілдік, маған қатысы жоқ болғанының өзі жақсы; 10 оқушының (62%) әділетсіздік, сыныптасыма арашаға түсемін; 2 оқушының (13%) ештеме сезінбеймін, өзінің де кінәсі болар; 3 оқушының (19%) менің ешқандай шаруам болмайды деген жауабының өзі немқұрайлылықпен қарауы сыныптың ортасына әсер ету мүмкіндігін көрсетеді. Сонымен бірге «Мен сыныптастарыммен көбірек уақыт өткізгім келеді» деген сұрақтың жауаптарына назар аударсақ, ия, бірақ өте сирек болады (8 оқушы) 50%; біз бос уақытымызды үнемі бірге өткіземіз (3 оқушы) 19%; жоқ, кейбіреулер барлығын бүлдіреді (5 оқушы) 31%, бұл сыныпта ауызбірліктің жоқтығын көрсетеді (Сурет 7).

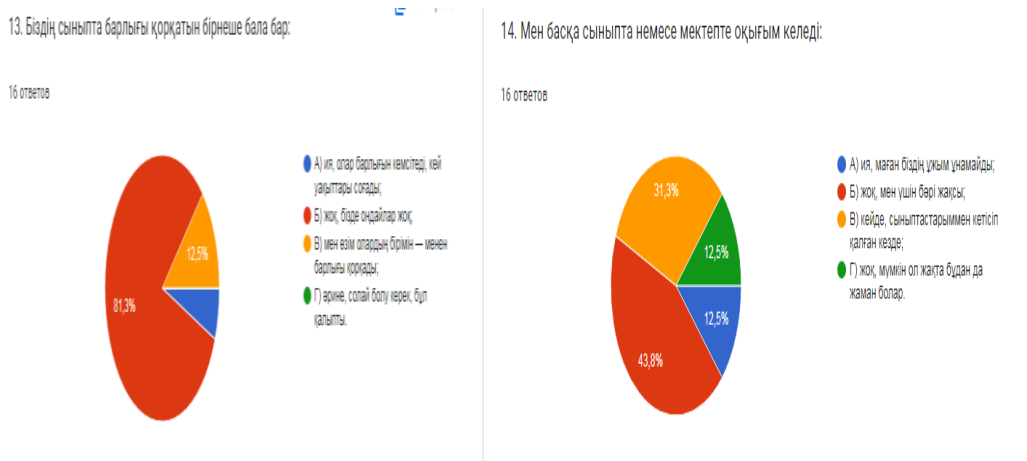
Сурет 7. Сынып оқушыларының ұйымшылдық деңгейі

«Сыныптастарым менімен араласқысы келмейтін сияқты» деген сұраққа берілген жауаптар: ия, бұл мен үшін өте жағымсыз (3 оқушы) 19%; жоқ, менімен барлығы араласады (10 оқушы) 62%;) мен өзім олармен араласқым келмейді (3 оқушы) 19% болса, ал «Біздің сыныпта барлығына ұнайтын бір-екі оқушы бар» деген сұраққа ия, менің ойымша олардың бірі мен (4 оқушы) 25%; ия, бірақ олар оған жетпейді (1 оқушы) 6%; жоқ, бізде ондайлар жоқ (10 оқушы) 63%; ия, мен оларға теңесемін (1 оқушы) 6% (Сурет 8).

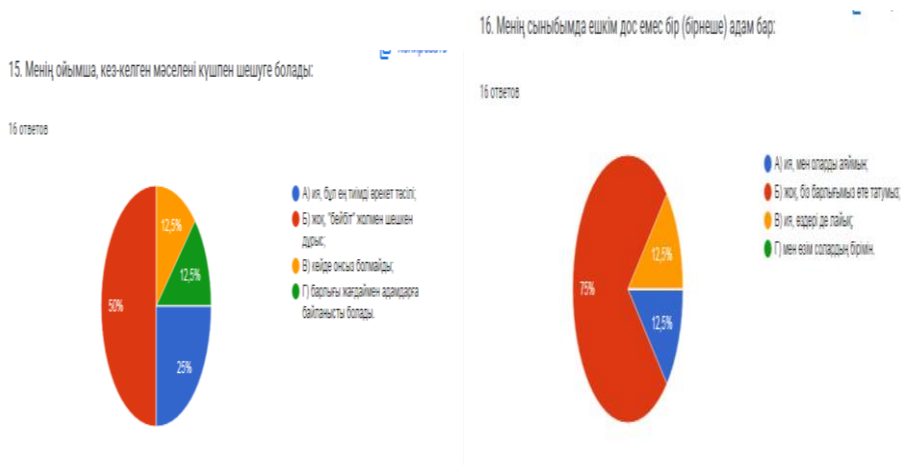
Сурет 8. Оқушылардың бірін-бірі қабылдау деңгейі

«Біздің сыныпта барлығы қорқатын бірнеше бала бар» деген сұраққа 1 оқушының (6,2%) ия, олар барлығын кемсітеді, кей уақыттары соғады; 13 оқушының (81,3%) жоқ, бізде ондайлар жоқ деп, ал 2 оқушының (12,5%) «мен өзім олардың бірімін – менен барлығы қорқады» деген жауабы, сонымен бірге «Мен басқа сыныпта немесе мектепте оқығым келеді» деген сұраққа берілген жауаптар «ия, маған біздің ұжым ұнамайды (2 оқушы) 12,5%; жоқ, мен үшін бәрі жақсы (7 оқушы) 43%; кейде, сыныптастарыммен кетісіп қалған кезде (5 оқушы) 31,3%; жоқ, мүмкін ол жақта бұдан да жаман болар (2 оқушы) 12,5%» «буллинг құрылымындағы» рөлдерін, яғни 2-оқушының буллингті басқарушылар, 1-оқушының бақылаушы-куәгер, 2-оқушының жәбірленушілер екенін, сондықтан олармен алдын алу жұмыстарын жүргізудің қажеттілігін көрсетеді (Сурет 9).

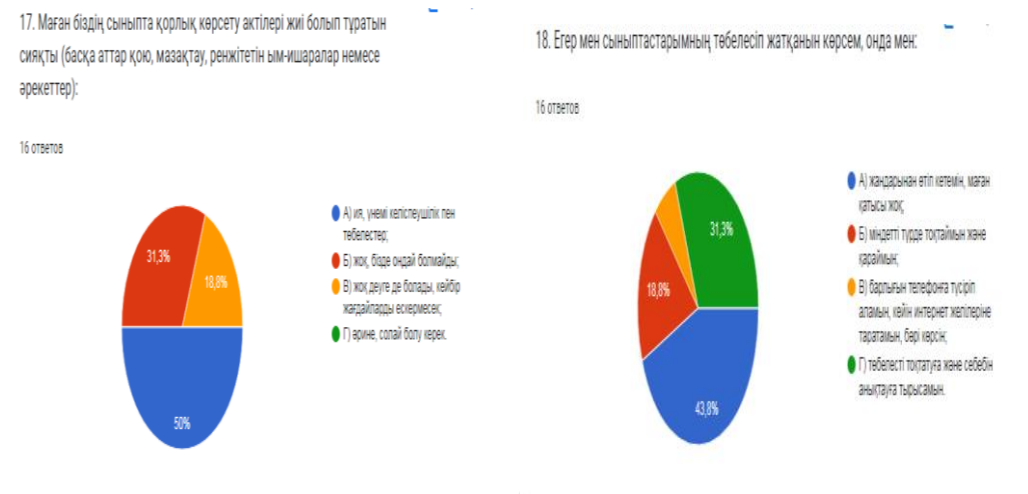
Сурет 9. Сыныптағы буллинг құрылымы (рөлдердің бөліну деңгейі)

«Менің ойымша, кез-келген мәселені күшпен шешуге болады»: ия, бұл ең тиімді әрекет тәсілі (4 оқушы) 25%; жоқ, "бейбіт" жолмен шешкен дұрыс (7 оқушы) 50%; кейде онсыз болмайды (2 оқушы) 12,5%; барлығы жағдаймен адамдарға байланысты болады (2 оқушы) 12,5% жауап берсе, «Менің сыныбымда ешкім дос емес бір (бірнеше) адам бар» деген сұрақтың жауаптары да ия, мен оларды аяймын (2 оқушы) 12,5%; жоқ, біз барлығымыз өте татумыз (12 оқушы) 75%; ия, өздері де лайық (2 оқушы) 12,5% алдын алу жұмыстары жүргізу қажет (Сурет 10).

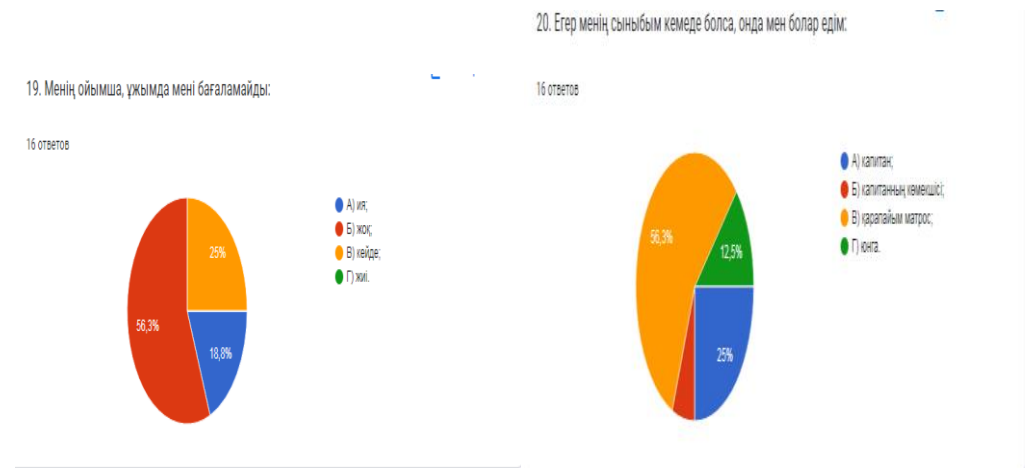
Сурет 10. Оқушылардың мәселені шешу тәжірибесінің қалыптасу деңгейі

«Маған біздің сыныпта қорлық көрсету актілері жиі болып тұратын сияқты (басқа аттар қою, мазақтау, ренжітетін ым-ишаралар немесе әрекеттер)» сұраққа 8 оқушының (50%) ия, үнемі келіспеушілік пен төбелестер; жоқ, бізде ондай болмайды (5 оқушы) 31,3%; жоқ деуге де болады, кейбір жағдайларды ескермесек (3 оқушы) 18,7%; ал «Егер мен сыныптас-тарымның төбелесіп жатқанын көрсем, онда мен» жандарынан өтіп кетемін, маған қатысы жоқ (7 оқушы) 43%; міндетті түрде тоқтаймын және қараймын (3 оқушы) 18,8%; барлығын телефонға түсіріп аламын, кейін интернет желілеріне таратамын, бәрі көрсін (1 оқушы) 7%; төбелесті тоқтатуға және себебін анықтауға тырысамын (5 оқушы) 31,3% деген жауаптарымен қатар сыныптағы 1 оқушының (7%) «барлығын телефонға түсіріп аламын, кейін интернет желілеріне таратамын, бәрі көрсін» деген жауап нұсқасын таңдауы ол оқушы-ның «жәбірленуші» немесе «көмекші» рөлін атқаратынын көрсетеді (Сурет 11).

Сурет 11. Оқушылар арасындағы буллинг жағдайдың орын алу деңгейі

«Менің ойымша, ұжымда мені бағаламайды» деген сұраққа 9-оқушының (56,3%) жоқ, 3-оқушының (18,7%) ия, 4-оқушының (25%) кейде деген жауаптары, «Егер менің сыныбым кемеде болса, онда мен болар едім» деген сұраққа капитан (4 оқушы) 25%; капитанның көмекшісі (1 оқушы) 6,2%; қарапайым матрос (10 оқушы) 56,3%; юнга (2 оқушы) 12,5% деген жауаптары тренингтік жаттығуларды жиі жүргізуді қажет етеді (Сурет 12).

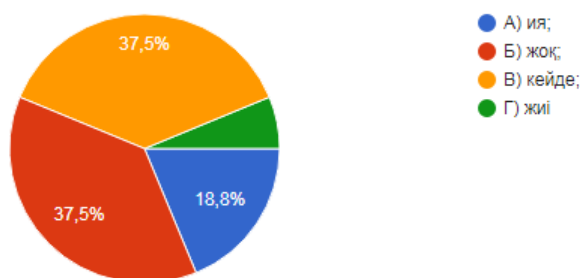

Сурет 12. Жеке оқушының сыныптағы орны

«Маған сыныптастарымның қолдауы қажет» деген сұраққа сыныптағы оқушылардың 18,8% (3 оқушы) ия, 37,5% (6 оқушы) кейде, 6,2% (1 оқушы) жиі деген жауаптары, ал тек 37,5% (6 оқушы) жжоқ деген жауаптары буллингтің алдын алу бағытындағы іс-шараларды ұйымдастырудың қажеттілігін көрсетеді (Сурет 13).

24. Маған сыныптастарымның қолдауы қажет:

16 ответов

Сурет 13. Оқушылардың қолдауды қажетсіну деңгейі

Сонымен, Е.Г. Норкинаның «Буллинг құрылымын» анықтауға арналған әдістемесі бойынша алынған зерттеу нәтижелерін талдау сауалнамаға қатысқан 16 оқушының ішінде буллинг жағдайында 12 оқушының «қорғаушы», 2 оқушының «бақылаушы», 1 оқушының «жәбірленуші немесе құрбан» және 2 оқушының «басқарушыға көмекші» рөлін атқару мүмкіндігі жөнінде тұжырымдауға болады (Кесте 2).

Кесте 2. Буллинг жағдайында рөлдерді бөлу

Буллинг жағдайындағы ұстанымы немесе рөлі	№ (оқушылар саны)	% (пайыздық көрсеткіші)
Бастамашы немесе буллингті басқарушы	-	-
Басқарушыға көмекші	2	12,4
Қорғаушы	12	75,2
Бақылаушы	1	6,2
Жәбірленуші немесе құрбан	1	6,2
Барлығы	16	100

Қорытынды. Сонымен буллингтің жалпы теориялық негіздерін талдау осы үдерістің келесі қатысушыларын бөліп көрсетуге және қысқаша сипаттама беруге мүмкіндік туғызады:

– буллер (бұл көшбасшылық қабілеті бар, қатыгездікке бейім адам, өзінің мінез-құлқы мен жағдайын талдауға бейім емес, бірақ манипуляцияға көмектесетін жоғары эмоционалды интеллектке ие, жауапкершілікті қабылдамайды, өз әрекеттерінің нәтижелерін сыртқы жағдайларға жатқызады, кінәні өз мойнына алмайды, белсенді, ашық және позитивті);

– буллердің ізбасарлары, еліктегіштер мен көмекшілер (тікелей агрессияны қорқытуда қолданады – ауызша немесе физикалық, көшбасшымен теңеседі, оның көмегімен зорлық-зомбылыққа деген ниетін қанағаттандырады);

– қолдаушылар (белсенді немесе пассивті болуы мүмкін, бірақ қудалау кезінде міндетті түрде қатысады, көбінесе қорқыту кезінде қол шапалақтайды, не болып жатқанын камераға түсіреді, олар агрессивті емес және қудалауға қатысуға рухы күшті, бірақ оны жалғастыруға қызығушылық танытады);

– немқұрайлылық танытушылар (не болып жатқанын бағаламайды, өте сирек кездеседі);

– әлеуетті қорғаушылар (қорлауды пассивті түрде құптамайды, бірақ жәбірленушінің орнында болудан қорқып, олар жәбірленушінің не сезінетінін түсінеді және егер жақын

жерде қудалаушы болмаса, бастапқы сатысында оған қолдау ұстауға бейім, «екінші» сатысында құрбан немесе белсенді қорғаушы дәрежесіне ауысуы мүмкін);

– белсенді қорғаушылар (көшбасшылық қасиеттері бар топтың беделді өкілдері, оларда дамыған құндылықтар жүйесі және жоғары эмоционалды интеллект бар, буллингке төтеп бере алады, қуғын-сүргінге ұшырағандарды қорғайды, олар сирек буллерге айналады және ешқашан құрбан болмайды, келіспеушіліктен қорықпай, олар тіпті жағдайды шешуге ересектерді немесе үлкен құрдастарын тарта алады);

– құрбан немесе жәбірленуші (бұл қандай да бір өлшем бойынша ажыратылатын адам: басқа ұлт, басқа биіктік, басқа мүдделер, үздік студент, сүйікті және т.б. болуы мүмкін);

– құрбандардың басқа санаты белсенді арандатушылар: бұлар шағымданушылар (өсек айтушы), қыңырлар (шәлкез мінезділер көңіл-күйі құбылмалы), жылаңқы, маңсапқұмар; қуғындалушының мінезі мазасыз, әлсіз, өзін-өзі бағалауы төмен; қорқынышты, үнсіз, қарым-қатынаста қиындықтар туындатуы мүмкін, қажет болған жағдайда проблемалық жағдайды шешуде өзін жоғалтады).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Olweus D. *School Bullying: Development and Some Important Challenges. Annual Review of Clinical Psychology*, (2013). 9. – P.751-780.

2. Gladden R.M., Vivolo-Kantor, A.M., Hamburger M.E., Lumpkin, C.D. *Bullying surveillance among youths: Uniform Definitions for Public Health and Recommended Data Elements, Version 1.0. Atlanta, GA; National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention and U.S. Department of Education; 2014.*

3. Маланцева О.Д. «Буллинг» в школе. Что мы можем сделать?// Социальная педагогика. – 2007. – № 4. – С. 90-92.

4. Мерцалова Т. *Насилие в школе: что противопоставить жестокости и агрессии?// Директор школы.* – 2000. – № 3. – С. 25-32.

5. Білім беру ұйымдарында кәмелетке толмағандар арасында мектеп буллингінің алдын алу бойынша әдістемелік ұсынымдар/Құраст. Узакбаева Р.У., Илюхина Т.М., С.О.Амантаева және т.б. – Қарағанды: ҚО ББД ОӘО, 2020. – 218 б.

6. Лэйн Д.А. *Школьная травля (буллинг)// Детская и подростковая психотерапия /под ред. Д. Лэйна и Э. Миллера.* – СПб.: Питер, 2001. – С. 240–274.

7. Глазман О.Л. *Психологические особенности участников буллинга// Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И.Герцена.* – 2009. – №105. – С. 159-165.

8. Лоренц К. *Агрессия (так называемое «зло»).* – М.: Прогресс. Универс, 1994. – 272 с.

9. Селиванова О.А., Шевцова Т.С. *Профилактика агрессивности и жестокости в образовательном учреждении: монография.* – Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета. – 2011. – 232 с.

10. *Школа без насилия: методическое пособие/под ред. Н.Ю.Синягиной, Т.Ю.Райфшнайдер.* – М.: ЦНПРО, 2015. – С. 8.

11. *Предотвращение насилия в образовательных учреждениях: методическое пособие для педагогических работников /Л.А. Глазырина, М.А. Костенко; под ред. Т.А. Епояна.* – М.: БЭСТ-принт, 2015. – С. 16.

12. Норкина Е.Г. *Методика на выявление «Буллинг – структуры» //Таврический научный обозреватель.* – 2016. – №3(8). – С.170 – 174.

Reference:

1. Olweus D. *School Bullying: Development and Some Important Challenges. Annual Review of Clinical Psychology*, (2013). 9. – P.751-780.

2. Gladden R.M., Vivolo-Kantor, A.M., Hamburger, M.E., Lumpkin, C.D. *Bullying surveillance among youths: Uniform Definitions for Public Health and Recommended Data Elements, Version 1.0. Atlanta, GA; National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention and U.S. Department of Education; 2014.*

3. Malantseva O.D. «Bylling» v shkole. Chto my mozhem sdelat'? [Bulling at school. What can we do?]/Social pedagogy. – 2007. – No. 4. – P. 90-92.
4. Mertsalova T. [Violence at school: what to oppose cruelty and aggression?]/Nacilie v shkole: chto protivopostavit' zhestokosti i agreccii?// Direktor shkoly. – 2000. – No. 3. – P. 25-32.
5. Bilim berw uyımdarında kámeletke tolmağandar arasında mektep bwllinginiñ aldın alw boyınşa ädistemelik usınımdar [Methodological recommendations on prevention of school bullying among minors in educational organizations]/Comp. Uzakbaeva R.U., Ilyukhina T.M., S.O. Amantaeva and others. - Karaganda: KO BBD OAO, 2020. - 218 p.
6. Lane D.A. Shkol'naya travlya (bullying) [School bullying]/Detskaya i podrostkovaya psikhoterapiya [Child and adolescent psychotherapy]/ed. D.Lane and E.Miller. - St.Petersburg: Peter,2001.– P.240-274.
7. Glazman O.L. Psikhologicheskiye osobennosti uchastnikov bullinga [Psychological characteristics of bullying participants] // Izvestiya Rossiyskogo gosudarsvtennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I.Gertsena [Proceedings of the Russian State Pedagogical University. A.I. Herzen]. - 2009. - No. 105. – P. 159-165.
8. Lorenz K. Agressiya (tak nazyvayemoye «zlo») [Aggression (the so-called "evil")]. – Moscow: Progress. Univers, 1994. - 272 p.
9. Selivanova O.A., Shevtsova T.S. Profilaktika agressivnosti i zhestokosti v obrazovatel'nom uchrezhdenii: [Prevention of aggressiveness and cruelty in an educational institution]: monograph. - Tyumen: Publishing House of the Tyumen State University. - 2011. - 232 p.
10. Shkola bez nasiliya: [School without violence: methodical manual] / ed. N.Yu.Sinyagina, T.Yu.Reifschneider. - M.: TsNPRO, 2015. - P. 8.
11. Predotvrashcheniye nasiliya v obrazovatel'nykh uchrezhdeniyakh: metodicheskoye posobiye dlya pedagogicheskikh rabotnikov [Prevention of violence in educational institutions: a manual for teachers] / L.A. Glazyrina, M.A. Kostenko; ed. T.A. Yepoyan. – M.: BEST-print, 2015. – P. 16.
12. Norkina E.G. Metodika na vyyavleniye «Bulling – struktury» [Methods for identifying "Bulling - structures"] //Tavrisheskiy nauchnyy obozrevatel'. [Tauride scientific observer]. - 2016. - No. 3 (8). - P.170 - 174.

IRSTI 14.25.09
UDC 372.881.111.1

<https://doi.org/10.51889/2959-5762.2023.79.3.026>

Akhmetova A.,^{1*} Beysembaeva G.,¹ Bulatbayeva K.²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²National Academy named after Y. Altynsarin, Astana, Kazakhstan

EFFECTIVENESS OF MEDIA LITERACY IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS

Abstract

This article details research on media literacy and media education as it relates to secondary education in Kazakhstani public schools. It examines the relevant Kazakhstani media situation through international research to better understand how teaching and learning practices can support students' media literacy in elementary and secondary schools. The article also aims to find solutions to problems related to the spread of misinformation and falsified news. The research methods are based on quantitative online survey data as well as qualitative interview data. 96 students participated in the online survey and 42 students participated in interviews. The survey was conducted among students at the Municipal state Institution “Predgornenskaya Secondary School No. 1” of the Education Department of the Glubokovsky district in the spring of 2022. The primary audience for this study is local, regional, national policymakers with the power to effect large-scale and systematic changes in media education policy and practice. This article describes how media literacy can be incorporated into school curricula and provides a brief overview of the extent to